

BALMES ETA KANT JAKINDURIAREN ASIERAN

Arregi'tar Rikardo

—Donostia'ko apaizgaia—

I. *Sarrera.*

Eskoletan jakinduria «buruko argiaren bitartez, azkeneko sustraie-tatik ateratako jakintza» dala esaten da. Mugapen ontan jakinduria jakintza bat dala dute. Eta mugapen onen bitartez jakinduriari mugak ipintzen dizkiote. Izan ere jakintza guztien artean jakinduria nolakoa dan esaten dute. Azkeneko sustraietatik ateratakoa dalako sustraisuena dala esaten dute.

Zugaitzak sustraiak dauzka, orregatik bizi da. Izate guztiak bere sustraiak dauzka ta gauzen zergaitik'a galdetzen danean, aren sustraiak erakusten dira, ta orduan asetzen da jakin naia.

Jakinduriaren mugapen au jakintzale guztiak ez luteke beretzat artuko. Eskoletako mugapena dalako. Mugapen au gizon sentsuarengan sustraitzen da. Gizonen iritzi ta usteen sustraia adierazten duan jakinduriaren mugapena da, berak egiña. Tomas deunaren eta eskoletako erakusle aundiienen jakinduriaren asmakizun aundiena orixe izan da, gizon sentsuaren jakinduria izatea.

Eskoletarren artean, batez ere Balmes izan da bere jakinduria gizon sentsuaren gaiñean egin duana. Jakinduria egitea ez da egia arkitzea, baizik eta egiaren sustraia adieraztea. Onela benetasunatzaz

itzegiñaz, «jakinduriak benetasunaren izatearen galderagatik ez, baikik eta benetasunaren adierazteagatik asi bear du». (F. F. I, 2) dio.

Nola alabait eskoletan jakinduria gizonen ezagupenak, aien sustraiak erakutsiaz, adieraztea da. Eskoletarrak gure ezagupenetatik dakigunagatik ez dira zalantzan ibilli. Bakar-bakarrik ezagupen ori nola ditckean galdetu dute.

Balmes ere eskoletarra da. Baiñan bizi izan zan garaian eskolatasuna il antzean zegolako, Tomas deunaren jarraitzailea izan arren, bere gizaldiko korapilloak beregan ikusten ditugu. Iñor izan baldin bada gure entendimentuarengan sinismen osoa eduki duana Balmes izan da. Entendimena entendipenen sustraia da. Entendimenak entendipenaren bitartez gauzaren sustraia irakurtzen du. Entenditzea gauzen sustraia irakurtzea dalako. Eskoletan dabiltzan ezagupen auek Balmes'ek maiz darabilzki. Gaiñera, bear bada aldikideko jakinduriaren aurkatasunagatik, entendimenarengan sinismen osoa jarriaz eta gaiñera nigandik kanpo dakarzkitan ezagupenei balio benetakoa emanaz, egiten du bere jakinduria.

Jakinduriaren bizitz guztiak bi muga izan ditu: sentsupena ta entendipena. Ta batzuetan sentsupenian, besteetan entendipenian jakinduria ortxe ibilli da beti alde batetik bestera. Bi muga oiek beste era askotara esan ditezke: izan, ez izan; batasun, askotasun; gogo,

gorputz: etab. Sustrai batera biurutzen dira, bakar-bakarrik gauz baten agerpen ez-berdiñak dira ta. Sentsupenaren bitartez ez-izatea, askotasuna, gorputza, datorzkigu. Entendipenaren bitartez izatea, batasuna, gogoa.

Gai onetaz, ezagupenari dagokionez, bi eskola izan dira: sentsumen-tasuna ta arrazoimentasuna. Lenengoarentzat sentsumena ezagupenaren iturria da ta gaiñera sentsuetan bukatzen da. Bigarrenarentzat, pentsamentuz bearrezko ta guziekiko balio duana da benetako ezagupena. Bi eskola auek aurka daude.

Bien artean, biak batu naian, beste eskola batzuek sortu dira. Bat eskoletako jakinduria, bestea Kant'ena. Eskoletan ere arrazoimentasunarekin batera bearrezko ta guziekiko pentsamentuak ba-dira, ez pentsatu ditezken guztientzat bakarrik, diranentzat ere bai. Baiñan arrazoimentasunak pentsamentu auek buruak herez, beregandik ateratzen dituala dion bitartean, eskoletarrak gauzetan sustraia irakurtzen dugulako dala diote. «Nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu». «Entendimentuan, lenago sentsuetan egon ez danik, ezer ez dago».

Kant'ek ordea, pentsamentuen gaia nigandik kanpo diranetatik datorrela dio, baiñan gai ori ezin degulako ez sentitu ta ez entenditu, gure buruak zuzendu bear du. Ortarako gure buruak sentsumenarentzat erak eta entendimenarentzat

kategoriak «a priori» dauzkala dio.

Sentsumentasuna ta arrazoimentasuna batu nai ortan, eskoletarrak lenengoengandik eta Kant bigarrengandik gertugo daude.

Eskoletarrak diotena gizon sentuari dagokiona da, Kant'ek diotena, aurrenengoz beñepeiñ, gizon sentsuarekin aurka dagona da.

Balmes'ek entendimentuarengan siñismen oso-oso dauka, Kant'ek nigandik kanpo dauden gauzak diran bezela ezagutzea gure entendimentuak inola ere eziñ duala esaten du. Dirala bakarrik jakin dezake, bere ustez, Balmes'ek ere aitortzen du, bai, gauz guziak diran bezela ez dirala ezagutzen-bakoitzekiko sentsumenak—, baiñan nigandik kanpo diran gauzen izakera entendimentuak ezagutu dezakela dio. Orregatik neri askotan, Balmes Kant'ekin asarretu egiten dala deritzait. Balmes'ek Kant'ek esaten duana entenditzen du, baiñan askotan zergatik esaten duan ez duala ikusten deritzait.

Balmes eta Kant'en artean dagon aurkatasun au, batez ere aien Jakinduriaren asieran ikusten da.

Descartes'ek Jakinduriaren asierarako zalantza artu zuan bide. Zalantza ortan bere izatearen egia arkitu zuan eta orrela arrazoimentasunaren asiera jarri zuan. Baita ere Jakindurian gogoia eta gorputza geiegi apartatu zituan. Bikotasun ortatik bi Jakinduri sortu ziran, bat goarena ta bestea gorputzarena. Eta

oraindik biak alkartzeko era—eskolatasunez aparte—etzan arkitu.

Orregatik Hume gure entendimentuaren baliotasunagatik galde-tu, pentsatu ta idazten asia zan. Hume'ri irakurtzeak esnatu zuan Kant. Egia-aren baliotasunagatik galdezka asten da. Ezagumenaren baliotasuna nolakoa dan arkitu nai du. Ortarako ezagumen bat edo bestearen egiagatik galdetzea naikoa ez dala dio. Descartes'k ere Kant'entzat, ez darabilki ondo gauza. Gauz guziegatik zalantzan dabil baiñan ala ere asieratik entendimentuak gauzak diran bezela ezagutu dezakela deritzait. Jakinzale guziek baliozkoa bezela eman dutena Kant'ek aztertu nai du. Ia entendimentuarekin zerbait ezagutu al ditekian, eta ezagutzerik baldin badago nola ezagutu ditekian.

«Orduan, Jakinduria, azterketa batetik ez, baizik; eta baipen batetik asten dala esango da; ta ez det ukatuko» (F. F. I, 8) Orrela mintzatzan da Balmes. Betikoa, batek entendimentuarengan siñismen osoa dauka, besteak ez.

II. *Jakintza ta Jakinduriaren balidantzak.*

Egia epaipenetan bakarrik dago. Epaipena eskoletan «zerbait izatea baieztu edo ukatzen degun entendimentuaren egipena» dala diote.

Egia epaipenaren bitartez bakarrik iritxi ditek. «Egiaren sustraia

entendimentuarengan gauzagan bañan lenago dago» (S. Th., - Dist., 19, q. 5, a. 1). Gaiñera bene-benetan mintza ezker, Jainkoaren entendimentuarengan dago. «Benetan eta lenengoz Jainkoaren entendimentuarengan dago, gizon-entendimentuarengan berriz benetan baiñan bigarrenoz, gauzetan berriz ez benetan ta bigarrenoz» (S. Th., De veritate, 1, 4 c.). Egia «Entendimentuarenganako gauzaren batasuna da». Egia baietz edo ezetz esatea dalako epaipenetan bakarrik arkitu diteke. Egia antzez gudan zerbait adieraztea bakarrik ez da, baizik eta zerbaitegatik bai edo ez esatea. Ori epaipenetan bakarrik gertatu diteke. Orregatik Kant'entzat korapillean asiera epaipenetan dago.

Epaipenak *banatzailleak* edo *batutzailleak* izan ditezke. Epaipena adi-jabeak, aditzak eta esanak egiten dute. Aditzak adi-jabea ta esana batzen ditu, ta esanak adi-jabeagatik zerbait adierazten du. Epaipen banatzailleetan esanak adi-jabearengan dagoan zerbait banatu, zabalitzen du. Epaipen batutzailleetan esanak adi-jabea aunditu egiten du.

Arrazoimenzaleak dana epaipen banatzaillez jakin ditekela esaten dute. Baiñan ez da orrela. Epaipen banatzaillez berez ezagutu ditezken gauzak bakarrik ezagutzen dira. Ta nola gauz guztiak berez eziñ ditezken jakin, jakintzarako zerbait berria adierazten duten epaipenak bear dira. Jakintzarako gaiñera bea-

rrezko ta guziekiko diran epaipenak bear dira.

Aurrez-aurre epaipen banatzailleak «a priori» diradela esan diteke, adjabea banatuaz ateratakoak eta batutzailleak «a posteriori» diradela. Lenengoa egia da ta «a posteriori» diran epaipenak geienez batutzailleak dira; baiñan danak ez dira «a posteriori»; arritzekoa baldin bada ere, epaipen batutzaille «a priori» ba-dira. Auek dira jakintzarako bear diranak, zerbait berria esaten dutelako (batutzailleak dirata), eta bearrezko ta guziekiko diralako («a priori» dirata).

«Gorputz guztiak edatsuak dira esaten detanean, epaipen banatzaille bat da, gorputzak esan nai duanagatik atera gabe gorputzarengan arkitu dezaketelako; banatzea naikoa zait, au da, naikoa da gorputzarengan pentsatzen degun guztietan, darabilkigun esan ori (edatsua) beregan beti arkitzeko. Baiñan gorputz guztiak pisudunak dira esaten detanean, emen esana (pisuduna) gorputzarengan bakarrik pentsatzen detanean baiñan beste gauz bat geiago da; orrelako esanarekin batutzen dana, epaipen batutzaille bat ematen du». (Kant, Kritik der reinen Vernunft, In. 1).

Balmes'ek orde, orain Kant'ek esaten duana ez dala gauza berria dio. Naiz orrelako izenekin ez esan arren, lenago ere, eskoletarrak, epaipen oiek erabili zituztela. «Epaipenak banatzailleak eta batutzailleak dirala esatea oso aipatua

da oraingo Jakinduriān, batez ere alemanen artean; eta zigurki «Kritik der reinen Vernunft» en egillearen arkitze berri bat dala uste duanik ez da falta; izenaren berritasun bereak okerrera eman genezazke» (Balmes F. F. I, 191) Ta gero Tomas deunak esaten duana adierazten du.

«Emendik, esakizun bat berez ezagutzen da, esana adi-jabearengan sustraitzen danean; onela *gizona animalia bat da*, animalitasuna gizonaren sustraian dagolako. Bada, guztiak bai adi-jabea, bai esana zer dan jakingo baluteke, esakizun ura guztientzat litzake ezagutua» (S. Th. I, q. 2, a. 1), Eta onela beste leku askoetan.

Lenago, Kant'ek jakinzale guztiek baliozkoa bezela eman dutena aztertu nai duala esan da. Ia entendimentuarekin zerbait ezagutu ditekian galdetzen duala. Baiñan ez du onek esan nai Kant'ek entendimentuaren baliotasunean ez duala siñisten, asieratik beñepeiñ. Ez, ez da orrelakoa Kant'en Jakinduriaren asiera.

Kant'ek jakin nai duana au da: gizonaren entendimentua bearrezko ta guziekiko egitara iritxi al ditekete? Benetako jakintzara iritxi al ditekete? Nola iritxi ditekete?

Dakarkin erantzuna ondo ikusteko Kant'en garaiko jakintzari begiratu bat eman bear zaio. XVIII'garren gizaldia da, Jakintzaren gizaldia dala esan ditekete. Newton'ekin pisika jakintza indarrez beterik da-

go, Matematika ere Descartes eta Leibniz'ekin bereala dago. Danak Matematikak eta pisikak esaten dutena egia ta benetakoa dala siñisten dute. Ez orrela, ordea, Jakinduria. Jakinduriaren alkar aurka arkitzen dira jakintzale guztiak eta jakinzaleek esaten dutena.

Jakintzaren gertakera ontatik sortzen da Kant'entzat benetako korapilloa. Jakintzak (pisika ta matematika) benetakoak dirala ezin ditekete ukatu, gizon guztiak onela pentsatzen dutelako. Gauzak onela, galdetu bear dana ez da jakintza oiek benetakoak al diran, galdetu bear dana da benetakoak *nola* diran.

Jakinduriarekin ordea ezin ditekete orrelakorik egin, benetakoa dan eta egia esateko balio duan ez daki-gulako. Orregatikan Jakinduriaren gainean itzegiterakoan galdetu bear dana da: ia Jakinduria izan diteketean, eta erantzuna baiezkoa baldin bada, nola diteketean.

Benetako Jakintzarako epaipen batutzailleak «a priori» dirala balio dutenak esan da. Jakinduria diteketean eta jakintzak nola diteketean, epaipen batutzaille «a priori» nola diteketean galdetzea da. Kant'ek gai berri bat dakarki, au da, «nola ditekete epaipen batutzailleak «a priori»? Gai onen korapilloa askatzeko bide berri bat dakarki: *banatze kritikoa*, au da, gure ezagutzearen azterketa onen ezagutze ko moduari ta esanari dagokioenez.

III. *Leku-unea.*

Leku-unea ta aldi-unea dirade Kant'enizat sentsumenarentzako bi «a priori» erak. Lenengoz kanpoko sentsumenari degokion «a priori» eratzaz mintza bear da. Baiñan, nola iritxi da Kant ortaraiño?

Jakiña da Kant'en Jakinduria ondo konprenitzeko, batez ere leku-une gai onen asieran, Leibniz eta Newton'en dotriñak zer ikusi aundia daukatela.

Kant'en erakusle Wolff eta Wolff'en bitartez Leibniz. Kant'ek ere asiera leku-une gaiñean zeukan iritzia bere erakusleak zeukan iritzia zan.

Baiña polliki-polliki Newton'en bitartez erakusleagandik urrutitzen dijoa. 1747'garren urtean gorputzak, batzuek besteagan adierazten eta ekiten duela dio. Gorputzak ez dira ia *monada* itxiak, alkarren artean ekin dezaketelako. Ala ere oraindikan leku-unea nigandik kanpo benetan dagola uste du. 1755'garren urtean oraindikan almenaren baldintza dala dio. Baita ere urte ortan leku-unea nigandik kanpo dan bezela ezin ditekela entendi, esaten du.

Baiñan leku-unea ezin ditekela entenditu esatea, leku-unea, sentsumentasunera biurtzea da. Orain datorkio Kant'i korapillo gogor bat. Alde batetik leku-unea bearrezkoa dala esan bear du, leku-unea gorputzen almentasunaren baldintza dala uste dualako. Beste

aldetik ordea bearrezkoa dala ezin du esan, sentsupena bearrezkoa beiriñe ez dalako. Ta leku-unea ezin ditekela entenditu esatea, sentsumentasunera biurtzea dala esan da lenago. Ara emen Kant'ek daukan korapilloa.

1776'garren urtean askatzen du korapilloa. «Leku-unea nigandik kanpo zerbait ez da, baizik eta nigan kanpoko sentsupen guztiak zuzentzeko dagon buruarentzat dan arau bezelako lege iraukor bat da» (Kant, *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis dissertatio*, 1770, AB. II, P. 403).

Eta ara orain Kant'ek esaten duana: ez da egia guziekikotasuna ta beartasuna entendenetan bakarrik arkitzen dala, nola-alabait ere sentsupenetan ere arkitzen dalako.

Batutzaille ta bearrezko ta guziekiko dan epaipen bat arkitu du Kant'ek. Zerbait berria esaten du epaipen orrek, eta ala ere bearrezkoa da.

Egin bear dana da, Kant'ek dienez, gogapen gaiaren barne-mamia ondo ikasi onela ezagupenaren baiiotasuna arkitzeko. Au da KRI-TIK DER REINEN VERNUNFT en egin nai duana.

Lenen, lenengo zatian, leku-unea aztartzen du. Nigan dagon zuzentzaille bat dala, nigandik kanpo ez dala. Iru dira lenen Kant'ek esaten dituanak 1) leku-unea «a priori» dala. 2) sentsumenaren era bat

dala, ta 3) nigan dagon zerbait dala.

Leku-unea, «ezagupen guztiaren almentasunaren baldintza ukatzen baldin badugu, ezer ez da» (Kritik der Reinen Vernunft, AB. III, 56).

Balmes'ek «Filosofia Fundamental» en bigarren eta irugarren liburuan gogor ekiten dio korapillo oni. Lenago ere esan det, eta berriro datorkit, Balmes Kant'ekin asarretu egiten dala ematen du. Balmes'en «Filosofia Fundamental» en bigarren eta irugarren liburua orixe egin nai dute: leku-unea gauzetan dagon zerbait dala adierazi.

Ez uste ordea, Jakinduriaren gaia, gure barnetik datorrena, gizon sentsuarengandik dakiguna baliokoa izatea dala. Ez, gugandik berez datorriguna ezin diteke baliokoa baizik izan. Orregatikan, Balmes'ek dionez, gure sentsuaren auka dagoan jakinduria beregan danka okertasunaren asiera.

«Eta, beartasun baten asarre ta egite baten aurka dagoan jakintza okerra dala argi ikusten dan gauza da; gizon guztiak menperatzen dituan legearen aurka dagoan Jakinduriak ez du izen ori merezi» (F. F. II, 24).

Egin bear dana da Jakindurizko benetasuna arkitu, kanpoko mundu edatsua ba-dala esateko.

Kant'ek eta Balmes'ek gure go-goan azaltzen dana artzen dute azterketaren gai, baiñan ez berdiñ. Kant'ek azalpen orretzaz ezin de-

zake ezer esan aurrez-aurre; Balmes'ek ordea, ba-dala beñepeñ, azalpen orrek izatea ba-daukala esaten du. «Gogomenean izatea ta azaltzea naastu egiten dira, ez dana ezin ditekelako azaldu» (F. F. I, 148).

Kant'ek azalpen oiek aztertzean, aiek duten beartasuna ta guziki-kotasuna ezagutzailleak jarriak dirala uste du. Balmes'ek ez du au egiten, kanpoko ezagupenak alkarren artean begiratuaz emanak edo jarriak al diran galdetzen du.

Sentsupenak berez emana edo jarria dan ez dute esaten. Emanak edo jarriak dirala bakar-bakarrik pentsamentu baten bitartez jakin ditekelako. «Sentsupena berez, barneko zerbait bakarrik da; baiñan geienetan pentsamentu baten laguntzarekin dator» (F. F. II, 1).

Laburki, bukatzeko, Zeiñ da Balmes'entzat sentsupenen gainean Kant'ek esaten duana okerra dala adierazten duan sustraia?

Gugan dauzkagun sentsupenak bi eratakoak dira. Batzuek gure naiaren legearen bitartez ibiltzen ditugu, besteak guk nai ez ta ere eman egiten zaizkigu. Sentsupen oiek ez daude naiaren legeari itsasita, ez, naiaren legetatik askatuta daude. Orregatik kanpotik emanak izan bear dute. Auetakoa da leku-unea, orduan leku-unea ere nigan-dik kanpoko gauzetan dagoan zerbait da.

Oar bat.

Idatzitakoa ikasle batek egiña

da. Ikasketa lanen artean beta txiki batzuek artuaz egiña. Ez euseran, ez Jakindurian, ez da trebe. Itz auek bakar-bakarrik nola ala-

bait batutako apunte batzuek dira. Nere itzak Jakinduria edo euskera zauritu baldin ba'dute, barkatu, aurretik damutua nago ta.

YAKIN'I ETA...

Orixe

YAKIN'i. Iru illabetez beitik ortzaz gora egon beharra ukan dut ezer ezin egiñez. Aurrera, osasunaren iabe danak esan beharko. Albait, ez niza ixilduko. Gure Aldizkariak ezagutuko ahal dute, oraingoz kasu gutxiago egiten ba'diet.

ETA... ZENBAIT EUSKALZALERI: *-la, -na*. Auzitxo bakarra gaurkoz. Iru gerta-agi bereizten deuz garbi gure Gramatikak: 1) *-la=que ya es*; 2) *-na=lo que ya es*; 3) *ba'dan (ala ez)=si es (o no es)*. «Ba-dakit etorri dana» ori sasi-kume da. Batek, eta ez da edozein, Euskal-Ikasbid: bat argitara emana baitu, au esan dit: «zuk ere ez'ekin *-n* erabilten duzu, ez *-l*». -Bai, baiña nik ez dut artzen *-na'tik*, au da, bigarrenetik; bai irugarrenetik: ez du esan etorriko danik (etorriko dan ala ez). Beraz *-na* ori nAspide da.

Altube aipatu didate Erderismos liburuan. Ez daukat nerekin; baiña nire arrazoiaren aurka ioan gabe, beste arrazoi bat atera dezake, alegia. errian oso sarturik dagola, ta gaurgero ez ditekela kendu; eta beste izkuntzetan gerta oi dana, oker sarturiko itzak eta esaerak ere, lege berri baten bidez gainzuritzen dirala: *el imperio del uso*. Beste arrazoirik ez diteke, nere ustez, atera. Nik au erantzuten dut: *error corrigitur ubi deprehenditur*, au da, arkitzen dan une berantuzendu bedi okerra. Oraindik erriak, Gipuzkoan beinpin, -Ja esaten *deu*, eta Bizkai'ko moda orri, Bizkaia'n ere oitura iatorra egotziko dlogu. Galdekizun edo *inquisitivo* atzerik doala, bai, geienez ala esan oi dute, baiñan aurretik dala, ez, nire denboran beintzat. «Peru etorri dala esan dabe», ta ez «Peru etorri dana esan dabe». Ez al da esaten Bizkaian dana dala=*sea lo que fuere*. Ez diteke esan dana dana.

Giputz batek esan didanez, Lekuona'k ere bai omen du erru gauza ontan. «Siñisten det Jesukristo... jaio zana, il zana, &», ipiñi zulako.

Erria erri ta autorEk autore, oraingo idazlek *-la* orri eutsi behar lioteke Gramatika arauz.

Gure idazle gazte batzuk, autorez Arretara iotzen dute babes billa. Zeintzuk eta zenbat aldiz erabili dute *-na* sasiko ori? Gaur bertan zenbat idazle bikaiñek erabilten dute *-na* itsusi ori? Etzait iduri, ez Luis Mitxelena'k, ez Altube'k berak ere asko darabiltenik.

Erria, erria! -Ongi mintzo danEn, bai, erria. Baiñan erria mozkortzen ba'da, gu ez giten mozkortu euskera gisakoa idaztean.

Adiskide autorEk, adiskide Altube, adiskide Lekuona, adiskide erria; baiñan AdiskidEgo EGIA.